

EL TEST DEL DIBUIX LLIURE DE L'ANIMAL

Un estudi en població no clínica infantil

Ana Gómez Gómez

Treball de Fi de Màster en Psicologia General Sanitària

Tutoritzat per en Víctor Cabré Segarra

Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport (FPCEE)

Blanquerna – Universitat Ramon Llull (URL)

Curs 2016 – 2017

ÍNDEX

PRESENTACIÓ.....	3
1. INTRODUCCIÓ TEÒRICA.....	4
1.1. El dibuix com a eina psicològica.....	4
1.2. El Test del Dibuix Lliure de l'Animal	5
2. OBJECTIUS	8
3. METODOLOGIA.....	9
3.1. Participants.....	9
3.2. Instruments.....	9
3.3. Procediment	9
4. RESULTATS	10
4.1. Característiques demogràfiques.....	10
4.2. Anàlisi normatiu del Test del Dibuix Lliure de l'Animal	12
4.3. Anàlisi formal de la part gràfica	16
4.4. Anàlisi narratiu de la part verbal-temàtica	22
5. DISCUSSIÓ DELS RESULTATS	25
5.1. Limitacions.....	27
5.2. Perspectiva de futur.....	28
6. CONCLUSIONS	30
7. BIBLIOGRAFIA	31
8. ANNEX	33
8.1. Índex de gràfiques	33
8.2. Índex de taules	33
8.3. Taula comparativa de freqüències	33

PRESENTACIÓ

Dins la psicologia, el dibuix va més enllà de ser considerat un mètode mitjançant el qual s'avaluen les capacitats perceptives, motrius i cognitives dels infants. La categoria que se li atorga es troba dins les tècniques projectives, en tant que és una eina que permet captar l'essència del propi nen. S'interpreta, doncs, des d'una mirada la qual contempla el que s'ha plasmat, el que s'ha 'projectat' com aspectes de les pròpies vivències internes i, a la vegada, de les experiències tingudes en les seves relacions amb els altres.

Tanmateix, donat que el procés creatiu s'estén també a la paraula, la creativitat abasta doncs, ambdós, dibuix i història. Leibowitz (1999), comenta que "els dibuixos i l'acompanyament narratiu no són entitats separades, ambdues parts es troben integrades dins del procés de construcció de significats".

Així doncs, l'objectiu d'aquest treball és presentar la realització d'un estudi mitjançant l'aplicació de la tècnica gràfica projectiva el Test del Dibuix Lliure de l'Animal en una mostra de població no clínica compresa dins del període que abasta la 2a infància (entre 7 i 10 anys). De tal manera que analitzant els diferents trets expressius del gràfic així com operativitzant les històries, es crearà finalment, un perfil descriptiu d'aquest període evolutiu.

Paraules clau: tècniques projectives, procés creatiu, acompanyament narratiu, Test del Dibuix Lliure de l'Animal, trets expressius.

ABSTRACT

In psychology drawing goes far from being considered a method by which perceptual, motor and cognitive skills of children are assessed. It has been categorized as a projective technique due to its functionality as a method to capture the essence of children.

It's interpreted from a reflexive look which contemplates what has been expressed and 'projected' as aspects of children's own individual experiences and, in turn, of they experience in their relationships with others.

However, because the creative process also extends to words, creativity covers both, drawing and history. Drawings and the accompanying narrative are not separate entities, both sides are integrated in the process of constructing meaning (Leibowitz, 1999).

The aim of this project is to present the results of applying the projective technique *Animal Drawing Test* in a non-clinical sample in the period covered by the 2nd Childhood (7 to 10 years old). Thus, analysing the different expressive characteristics and operationalising stories to create a profile of this evolutionary period.

Keywords: projective techniques, creative process, narrative accompanying, Animal Drawing Test, expressive characteristics.

1. INTRODUCCIÓ TEÒRICA

“Qualsevol dibuix és una obra original, singular i creativa del propi individu, aquí radica el valor i significat de l’expressió gràfica.”
(Maganto & Maganto, 1989).

1.1. El dibuix com a eina psicològica

L’interès pel dibuix dels nens data de molts segles enrere. En les excavacions de Pompeya s’han arribat a trobar pissarres amb ninots dibuixats per nens que van perdurar en l’incendi i que han arribat fins a nosaltres. Fins i tot en aquells temps, els dibuixos trobats s’assemblen als que realitzen els nens d’avui en dia.

En el dibuix, tal i com afirma Maganto i Maganto (1989) l’infant ha de posar en joc activitats perceptives, sensorials, simbòliques, cognitives i motrius, i inevitablement associarà experiències i emocions vinculades al tema. Tot i així, el mateix dibuix pren un significat diferent pel nen en tant que per l’adult, depenent del context i ambient en el qual es trobi.

En l’entorn educatiu, és vist com una eina en si mateix per transmetre, que porta als mestres a moure’s des de la seva perspectiva com una representació, cap a un dibuix intencionat. Dibuixar, doncs, esdevé un procés de construcció, representar una acció pensada, una activitat on es fiquen en joc el desenvolupament de diverses capacitats i habilitats. Dins del context acadèmic formatiu, també pot ser vist com una activitat per omplir temps i sovint es dibuixa en companyia dels altres, on s’intercanvien idees i el procés creatiu és, per tant, compartit.

D’altra banda, el context personal inclou els espais on l’infant dibuixa per gaudir, on el dibuix pren un altre sentit i significat per l’infant, i tot i que ells mateixos puguin realitzar judicis de valor, és considerat més lúdic i més lliure. Aquí el paper de l’adult no és el d’avaluar, sinó el de saber valorar el simbolisme, sense intentar caure en judicis de valor que podrien frustrar a l’infant (Blinder, Knobel & Siquier, 2014).

Per últim i en el que es centrarà aquest estudi, hi ha el sentit dels dibuixos dins del context psicològic, el qual es transforma en una poderosa eina de coneixement. Tenint en compte el potencial dels mateixos i aprofitant que, per alguns nens, dibuixar és una de les maneres de comunicació preferides (Barker i Weller, 2003). Tot i així, no es detallen treballs que s’hagin dedicat a analitzar el dibuix infantil en un sentit psicològic fins al segle XIX. (Domènech, 1979).

Així doncs, els dibuixos com a eina d’avaluació psicològica es porten utilitzant com a tal des dels anys 20 (Leibowitz, 1999, extret de Goodenough, 1926) i es van incorporar dins la categoria de tècniques projectives gràfiques.

Va ser Karen Machover al 1949, qui utilitzant una aproximació psicoanalítica, va crear el primer monogràfic comprensiu associat al significat de la figura humana en termes de contingut i de factors estructurals. Precisament, John N. Buck un any abans feia servir també el mateix procediment aplicat al dibuix de la casa i de l'arbre ja que estava treballant en una nova escala d'intel·ligència, seguint els passos de Goodenough. De fet, inicialment el Test House-Tree-Person va ser presentat com una mesura de Quocient Intel·lectual per adults. No obstant, revisant la seva tècnica es va donar compte dels aspectes qualitius que ofería el test i J. N. Buck conjuntament amb L. Warren l'any 1969, van actualitzar-lo al Test projectiu gràfic H-T-P. Avui en dia, s'utilitza com una eina d'avaluació de la personalitat però també dels conflictes interns del subjecte.

En aquells anys, Hammer (1969) basant-se en el treball de Buck va acabar per estendre-ho a totes les edats i finalment, amb l'ajuda de Sidney Levy i Richard Levy, al dibuix de l'animal.

1.2. El Test del Dibuix Lliure de l'Animal

En el dia a dia i en la nostra manera de parlar, tant si ens fixem en l'animal real com la representació que en tenim d'ells, els animals ens serveixen per a metaforitzar la conducta humana. Varis exemples en són expressions com: *tenir la pell de gallina*, *llàgrimes de cocodril*, *ser més lent que una tortuga*, *vista de linx*, *l'edat del "pavo"*, *portar-se com el gos i el gat*, etc.

No obstant, no resulta tant rellevant si s'entenen les presents frases i expressions com a formes en que s'ha caracteritzat a l'home –escollint animals que representen la seva pròpia imatge– sinó que la seva importància rau en que mostren com diversos atributs humans han adquirit tal simbologia animal, que ens arriben a descriure plenament (*És un ruc*, *és un gos*, *és un toro*, etc.) (Schwartz i Rosenberg, 1955).

En definitiva, no es pot obviar que els animals serveixen per exemplificar tant els aspectes físics com psicològics, incloent els sentiments i les actituds de tots i cada un de nosaltres.

Per tant, si es té en compte el que s'acaba de mencionar, no serà difícil entendre per què un dibuix de l'animal que agrada més, tindrà un rerefons que servirà per esbrinar com és el creador d'aquella obra en tota la seva essència.

Així doncs, quan es parla dels tests projectius gràfics, el que queda 'projectat' pel dibuixant són les pròpies experiències i representacions de les vivències tingudes en les seves relacions. Tanmateix, un dels suposats bàsics implícits de les tècniques projectives és que l'ambigüitat de l'estímul (una fulla en blanc, un llapis i una consigna oberta i poc definida) fa que la resposta sigui més lliure i que, al ser-ho, vingui determinada per les característiques psicològiques del subjecte que realitza el gràfic.

A més en el dibuix de l'animal, així com també en el de l'arbre, a part d'aquestes vivències és un gràfic que es caracteritza perquè queda representat majoritàriament, el jo, i més concretament, els aspectes primitius del self. Tal i com afirma Leibowitz (1999), el dibuix de l'animal pot ser considerat com una projecció dels aspectes més arcaics, primaris o primitius, subratllant aspectes primerencs del desenvolupament del propi self o, en correspondència, els aspectes rellevants més primaris de les relacions d'objecte.

L'aproximació històrica d'aquest test és molt breu i la revisió de documentació, escrits i articles representa una mostra limitada. El Test del Dibuix Lliure de l'Animal (TDA) es va presentar per primera vegada pels autors A. G. Schwartz i L. H. Rosenberg al 1955. Van començar a treballar amb el test al 1947 i pel 1951 havien recollit material de més de 800 casos en un rang d'edat que anava des dels 6 als 60 anys i hi havia pacients i no-pacients. Els resultats van ser publicats a la *Journal Orthopsichiat* d'aquells anys 50 amb el títol "Animal Drawings". Més endavant, al 1969, S. Levy i R. Levy van anomenar el test com la Tècnica del Dibuix i la Història d'un Animal de Levy (LADS) i van presentar dades normatives representades en taules basades en 7.346 dibuixos al llibre de Hammer, titulat *Tests Projectius Gràfics* dels mateixos anys 60¹.

Pel que fa al material, s'utilitza el mateix que la resta de tècniques gràfiques. L'utilitzat per Levy i Levy consistia en un paper en blanc dina-4 i un llapis. Ells utilitzaven la consigna: "Si-us-plau, dibuixi qualsevol animal que desitgi." Després de finalitzar el dibuix demanaven d'escriure al costat superior dret: a) edat, b) sexe, c) animal dibuixat, d) una llista d'animals que potser hagués dibuixat e) sota del dibuix de l'animal fica-li un nom familiar estimat. Una vegada acabat el gràfic, la consigna de la història era opcional pel pacient.

Al llarg dels anys, la tècnica d'aplicació del dibuix i la història de l'animal ha anat variant. Hi ha hagut diverses consignes i diferents tècniques d'aplicació posteriors a les de Levy i Levy. No obstant, bàsicament la majoria d'autors que utilitzen el Test del Dibuix Lliure de l'Animal utilitzen la pregunta "Quin és l'animal que t'agrada més?". Quan l'individu ha respòs, se li pregunta "Per què?". Una vegada exposats els motius es proposa que el dibuixi. Quan s'acaba el dibuix se li demana "Si-us-plau, expliqui'm una història d'aquest animal".

Així doncs, l'avaluació pot fer-se tant del dibuix com de la història. L'avaluació del gràfic, es pot realitzar en base a tres criteris o nivells d'anàlisi (Barbosa, 2015). Segons la informació que es vulgui recollir es pot recórrer a un o altre i no són excloents sinó que, com més es vulgui saber i conèixer de l'autor, més nivells d'anàlisi es poden realitzar.

¹ Hammer, E. F. (1969). *Tests proyectivos gràficos*. Buenos Aires: Paidós.

Els tipus de nivells d'anàlisi del Test del Dibuix Lliure de l'Animal són els següents:

1) Normatiu. Consisteix en comparar l'animal realitzat amb la distribució de freqüències estadísticament aconseguides i les taules derivades de dites freqüències d'altres estudis.

2) Formal. Es realitza mitjançant l'anàlisi dels diferents trets tant expressius –també anomenats estructurals o formals– com de contingut corresponents al material dibuixat. Alguns trets expressius són la postura del full, la simetria, l'emplaçament del dibuix, el moviment, l'esborrat, etc. D'altra banda, els trets anomenats de contingut es corresponen amb el tipus de dibuix. Per exemple si es dibuixa una casa els trets de contingut seran les parets, la xemeneia, la porta, o si bé és un arbre ho serien les branques, les arrels, la copa, etc. En el cas de l'animal, ho serien les potes, la cua, les orelles...

3) Simbòlic. Aquest anàlisi es recolza en la simbologia de l'animal, en els significats que ha tingut o té aquest animal en la història i en la societat. S'hi pot accedir mitjançant un Diccionari de simbologia, com per exemple el de Juan Eduardo Cirlot de l'any 2004². Aquest tercer nivell d'anàlisi és, doncs, pràcticament exclusiu del Test del Dibuix Lliure de l'Animal.

D'altra banda, per analitzar la història es realitza un anàlisi del contingut on, com qualsevol altra història dels tests projectius, es dóna importància als personatges que apareixen i quin és la relació que s'estableix entre ells. Es destaca també quin és el tema principal i el desenllaç, com acaba el final i què succeeix amb el protagonista, que en aquest test, sol ser l'animal escollit i, en definitiva, la persona que s'ha identificat amb ell.

En definitiva, hi ha la part gràfica i la part verbal-temàtica. Així doncs, les variables i els signes gràfics expressen millor les ansietats i els conflictes, mentre que en la història queden manifestades els aspectes més defensius i encobridors de tal conflicte (Barbosa, 2014).

Cal tenir en compte que en tot aquest seguit d'aspectes haurien de ser inclosos aspectes relacionats amb l'actitud que adopta el subjecte durant la realització de la tasca. Aquesta, proporciona informació sobre com i quin és el seu estil d'afrontar les novetats i la seva reacció a esdeveniments desconeguts.

Finalment, una de les regles d'or més important de les tècniques projectives té a veure amb la interpretació. Quan s'observa el dibuix amb aquesta intencionalitat, no es poden extreure conclusions definitives sinó que tan sols es poden formular hipòtesis. Per tant, un indicador per si sol no és determinant de cap aspecte del subjecte, sinó que s'ha de tenir en compte la globalitat dels indicadors interpretats.

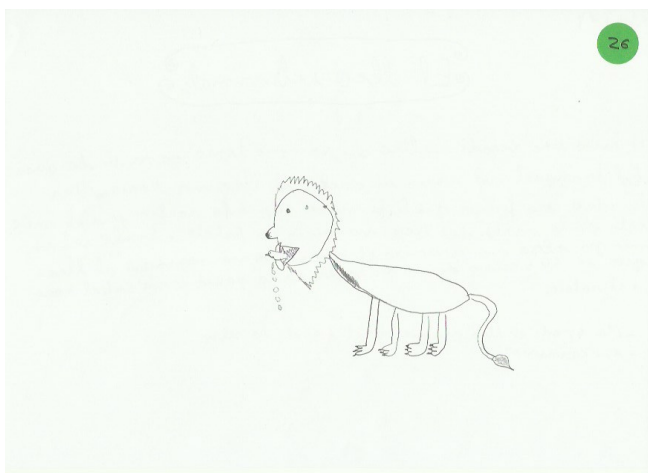
² Cirlot, J. E. (2004). *Diccionario de símbolos*. Siruela.

2. OBJECTIUS

Una vegada comprès el sentit del test, aquest treball té com a objectiu principal realitzar un anàlisi de casos del nivell formal i normatiu-expressiu del Test del Dibuix Lliure de l'Animal amb nens i nenes que pertanyen a la 2a etapa de la infantesa i que s'engloben dins d'una població no clínica, és a dir, que no presenten simptomatologia activa de trastorn mental.

Com a objectius específics s'esmenten els següents:

- Analitzar la freqüència dels animals preferits, les característiques expressives de la part gràfica i les característiques narratives de la part verbal-temàtica.
- Recollir els trets expressius dels gràfics els quals guarden una relació i associació amb els moviments expressius i psicomotrius dels nens, i en consonància, amb la seva infància més primitiva.
- Establir un perfil que representi el període evolutiu de la 2a infància amb l'objectiu de comprendre quin és el tipus de dibuix i d'història més habitual.
- Apreciar si hi ha diferències significatives segons el gènere o l'edat i esbrinar quines són.
- Reflexionar sobre la utilització pràctica de les tècniques projectives en l'àmbit professional.

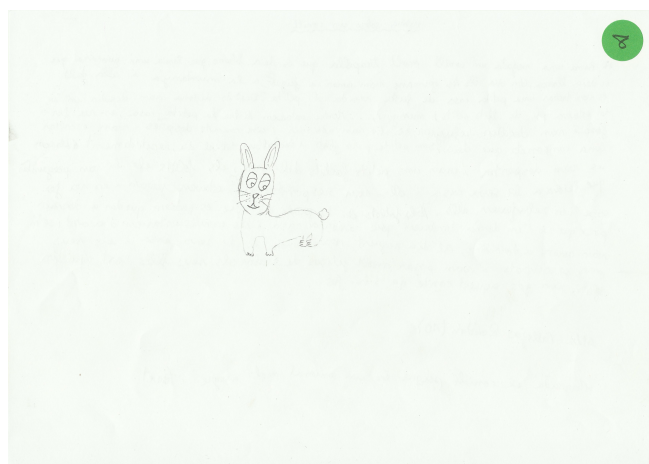
Gràfic 1: Nen de 7 anys.

Gràfic 2: Nena de 9 anys.

Gràfic 3: Nen de 9 anys.

Gràfic 4: Nena de 10 anys.

3. METODOLOGIA

3.1. Participants

La mostra es basa en un total de 57 gràfics i històries del Test del Dibuix Lliure de l'Animal pertanyents a infants (27 nens i 30 nenes) d'entre 7 i 10 anys ($M=8,4$ anys), cursant entre 1r i 4t d'Educació Primària. Es tracta d'una mostra no clínica, els participants van ser escollits d'un casal d'estiu infantil i juvenil de la província de Barcelona.

3.2. Instruments

L'eina amb la qual es compta per dur a terme l'administració es basa en la consigna i la tècnica d'aplicació utilitzada per S. Levy & R. Levy del Test del Dibuix Lliure de l'Animal.

Per a l'anàlisi de la part gràfica s'utilitza el full d'anàlisi dels components expressius de Barbosa i Sales (2015) i la part verbal-temàtica es realitza mitjançant l'operativització de les narracions de Maganto i Maganto (1990).

3.3. Procediment

El procediment es divideix en dos moments: l'administració i l'avaluació. Per una banda, el test va ser administrat individualment. Pel que fa al material, es va donar a cada infant un full en blanc D4 en posició neutra, és a dir, en orientació diagonal per tal de no influenciar aquest tret expressiu i evitar així, un possible biaix. Així doncs, per a la realització del dibuix es va donar un llapis tipus B2 i una goma.

Les instruccions de l'administració van constar de dues parts:

- 1) El dibuix. La primera qüestió és "Quin és el teu animal preferit?" o "Quin és l'animal que més t'agrada?" i "Per què?" i després es dona la instrucció "Dibuixa el teu animal preferit".
- 2) La història. En acabar la realització del dibuix la següent instrucció és "A continuació fes una història sobre aquest animal", escrivint-la a l'altra cara del full on havien fet el dibuix.

Pel que fa al temps, en els tests projectius no hi ha un límit establert en la realització ja que es considera que la projecció com més lliure millor. En la mostra seleccionada, la majoria de nens van trigar una mitjana d'entre 15 i 20 minuts en realitzar tant el dibuix com la història.

Per a l'avaluació, s'estudien les característiques demogràfiques de la mostra. El següent pas consisteix en l'anàlisi a nivell formal estudiant la freqüència dels animals a nivell general i segons el sexe. A continuació, es realitza un anàlisi de tipus normatiu recollint els trets expressius dels gràfics i un anàlisi narratiu del tema i el desenllaç de les històries. Els resultats obtinguts es presenten: de manera general, segons la variable sexe i segons la variable edat, la qual divideix la mostra en dos grups d'edat: el primer de 7-8 anys i el segon de 9-10 anys. Finalment, s'extreuen els comentaris corresponents que serveixen per generar un perfil de freqüència, gràfic i narratiu del Test del Dibuix de l'Animal en la 2a infància.

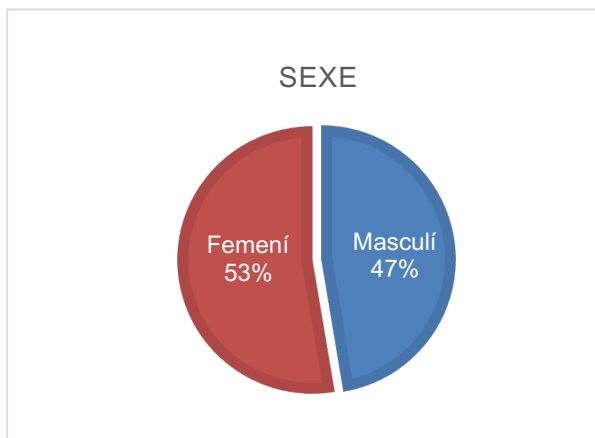
4. RESULTATS

4.1. Característiques demogràfiques

A continuació, els gràfics 1 i 2 detallen les característiques tant de sexe com d'edat de la mostra estudiada. Tal i com s'observa, pel que fa a la variable sexe, gairebé el 50% de la mostra total són infants del sexe masculí i l'altra meitat correspon al sexe femení, el que ens informa que aquesta variable és majoritàriament homogènia.

Sexe	Nº
M	27
F	30
Total	57

Taula 1: Sexe.

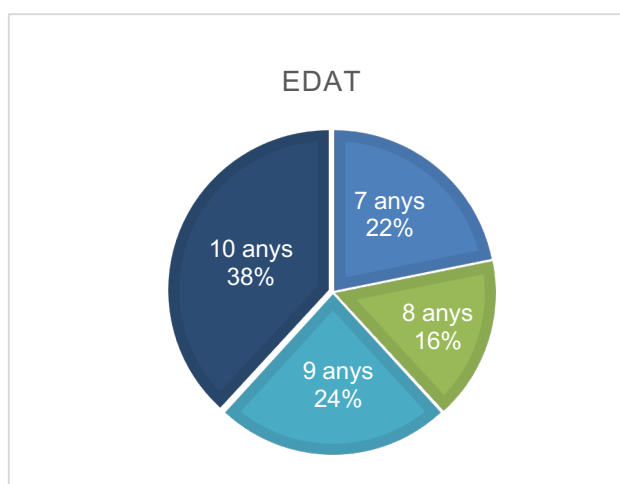

Gràfica 1: Sexe.

Quant a la variable edat, s'observa un repartiment més desigual ja que gairebé el 40% de la mostra té una edat de 10 anys, el doble del que representen els nens de 7 i 8 anys. Si es divideix la mostra en dues franges d'edat, una de 7-8 i l'altra de 9-10, s'obté un percentatge en el primer agrupament d'un 40% i el segon representa un 60% de la mostra. En definitiva, aquesta variable no és tan homogènia i el repartiment d'edat queda, doncs, més asimètric.

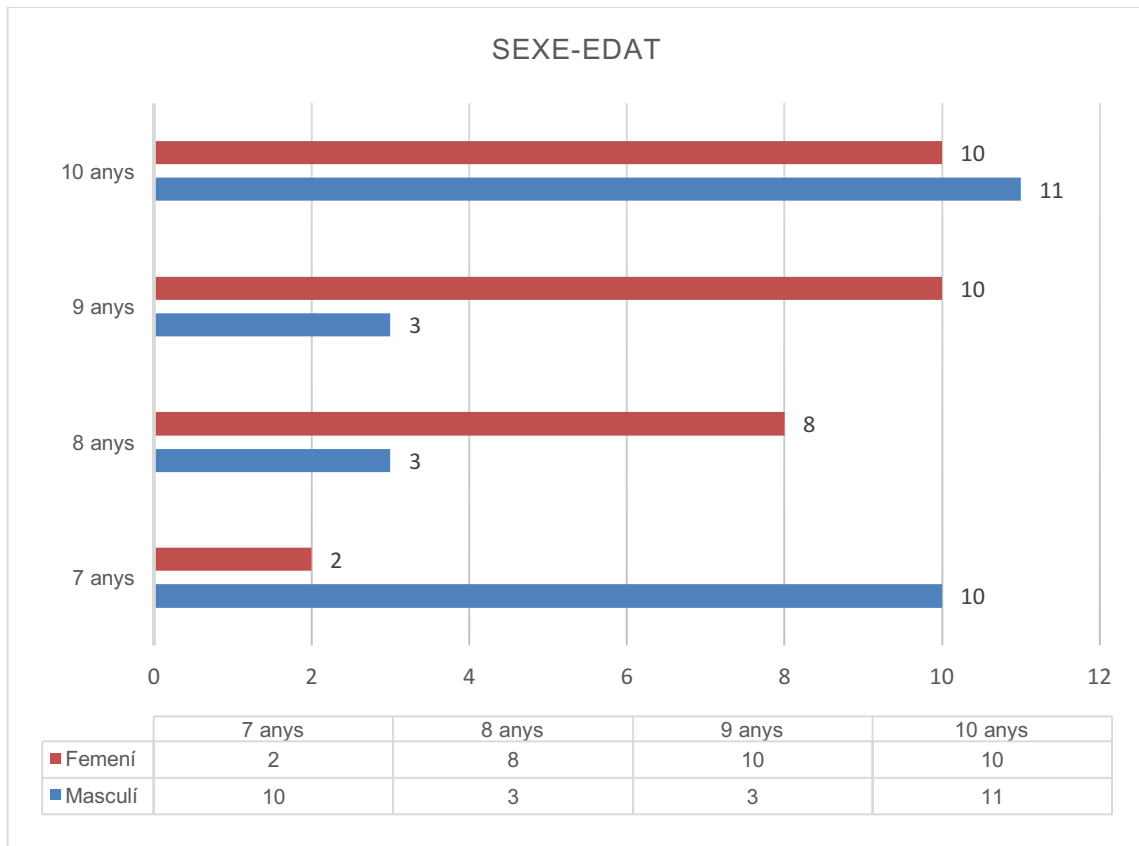
Edat	Nº
7	12
8	11
9	13
10	21
Total	57

Taula 2: Edat.

Gràfica 2: Edat.

Seguidament, es presenta un gràfic amb ambdues variables representades conjuntament:

Gràfica 3: Sexe-edat.

El present gràfic 3 informa si en cada grup d'edat hi ha el mateix nombre d'infants del sexe masculí que del sexe femení. En aquest cas, tot i que en conjunt la variable Sexe de la mostra és homogènia, si s'introdueix la variable edat, l'únic grup d'edat que conserva aquesta homogeneïtat és el de 10 anys, en el qual hi ha 10 nenes i 11 nens. En la resta de grups d'edat, no succeeix el mateix i hi ha una clara asimetria entre ambdós sexes, on predomina un més que l'altre. Així doncs, els desavantatges més clars es troben en el grup de 7 i de 9 anys, on hi ha una diferència del triple o més d'un sexe respecte l'altre.

4.2. Anàlisi normatiu del Test del Dibuix Lliure de l'Animal

Després de conèixer com és la mostra que s'analitza, s'exposa en la Taula 3 la distribució general d'animals que han dibuixat els 57 nens i nenes ordenats per freqüència i extraient el percentatge que l'animal representa en la mostra total. També mostra la freqüència segons el sexe masculí o el sexe femení³.

	Animal	Freqüència	Percentatge	Sexe M.	Sexe F.
1	Gos	15	26,32%	6	9
2	Gat	5	8,77%	1	4
	Lleó	5	8,77%	4	1
	Conill	5	8,77%	-	5
3	Dofí	4	7,02%	1	3
4	Peix	3	5,26%	3	-
	Hàmster	3	5,26%	1	2
5	Tortuga	2	3,51%	-	2
	Tauró*	2	3,51%	2	-
	Cavall	2	3,51%	1	1
6	Elefant	1	1,75%	1	-
	Girafa	1	1,75%	-	1
	Marieta*	1	1,75%	-	1
	Serp	1	1,75%	1	-
	Goril·la	1	1,75%	1	-
	Porc	1	1,75%	1	-
	Colom	1	1,75%	1	-
	Tigre	1	1,75%	1	-
	Llop	1	1,75%	1	-
	Cocodril	1	1,75%	1	-
	Papallona	1	1,75%	-	1
	TOTAL	57	100%	27	30

Taula 3: Distribució general de l'animal.

Pel que fa als animals, n'hi ha un total de 21 diferents. Com es pot observar, l'animal que més predomina i que ha estat l'opció de més infants, en concret 15, és el Gos, constituint el 26% de la mostra. En segona posició, hi trobem tres animals diferents: el gat, el lleó i el conill i tots trets han estat escollits per 5 nens/es. Pel que fa al tercer lloc, es situa el dofí, el qual tan sols manté una freqüència de diferència amb els animals que han quedat en segon lloc.

³ Els animals que presenten un asterisc han estat eleccions secundàries d'animal preferit. La primera opció de l'infant va ser un altre animal que van optar per canviar, degut a les dificultats per realitzar el gràfic. En el cas del Tauró, només un d'ells ha estat elecció secundària, en l'altre cas la primera opció va ser un Goril·la. En el cas de la Marieta, la primera opció va ser un Mico.

De fet, això va passant successivament amb la resta d'animals favorits. El que deixa encara més clar que l'animal que esdevé el preferit dels infants és el gos. D'altra banda, si es diferencien els animals segons la categoria d'animals domèstics i animals salvatges, el grup domèstic es trobaria per sobre de l'altre, ja que el gos, el gat i el conill es troben en primeres posicions.

A continuació, es troben en primer lloc els animals ordenats segons el sexe masculí (Taula 4) i més endavant segons el sexe femení (Taula 5).

	Animal	Freq. M	Percentatge
1	Gos	6	22,22%
2	Lleó	4	14,81%
3	Peix	3	11,11%
4	Tauró*	2	7,41%
5	Gat	1	3,70%
6	Cavall	1	3,70%
7	Cocodril	1	3,70%
8	Serp	1	3,70%
9	Dofí	1	3,70%
10	Elefant	1	3,70%
11	Hàmster	1	3,70%
12	Goril·la	1	3,70%
13	Porc	1	3,70%
14	Colom	1	3,70%
15	Tigre	1	3,70%
16	Llop	1	3,70%
TOTAL		27	

Taula 4: Distribució de l'animal segons el sexe masculí.

Al tenir en compte la variable sexe masculí, s'observa en conjunt que hi ha fins a 16 animals diferents en una mostra de 27 nens. Si ens fixem en quins són els animals preferits dels nens, es torna a trobar en primera posició al gos, en segona el lleó i en tercera apareix el peix. Tant el gos com el lleó conserven els seus llocs, però introduint aquesta mesura, el peix escala una posició i es col·loca al 3r lloc. D'aquesta manera, el percentatge que ocupen també canvia. El gos el disminueix una mica tot i que varia poc la seva representació, en canvi, tant el lleó com el peix augmenten considerablement la seva aparició en la present mostra, augmentant en gairebé el doble de la seva representació a nivell grupal.

D'altra banda, a l'introduir la variable sexe femení ens informa de quins són els animals pels quals senten predilecció les nenes. En aquest cas, les tres primeres posicions són gairebé les mateixes que es troben en l'anàlisi general i per tant, el gos, el conill i el gat, conserven el seu lloc d'entre els més freqüentment estimats. Si es parla de percentatge, tots tres augmenten el seu respecte la mostra global.

	Animal	Freq. F	Percentatge
1	Gos	9	30%
2	Conill	5	16,77%
3	Gat	4	13,33%
4	Dofí	3	10%
5	Hàmster	2	6,77%
6	Tortuga	2	6,77%
7	Cavall	1	3,33%
8	Marieta*	1	3,33%
9	Girafa	1	3,33%
10	Lleó	1	3,33%
11	Papallona	1	3,33%
	TOTAL	30	

Taula 5: Distribució de l'animal segons el sexe femení.

Si es comparen ambdues taules, la primera de les observacions que es poden fer és la diferència en el nombre d'animals. Mentre que en la mostra d'infants del sexe masculí hi ha fins a 16 animals diferents, en la mostra d'infants del sexe femení n'hi ha 11. Tenint en compte que la mostra del sexe femení és una mica més gran, està indicant que la variabilitat d'animals que presenta la mostra de nens és més alta i, en conseqüència, que els nens han escollit en gran mesura animals més diferents. En canvi, entre les nenes sembla haver més consens entre els que agraden més.

Pel que fa a la categorització d'animals domèstics o salvatges, els nens tendeixen a sentir preferència per animals més ferotges com el lleó o el tauró, en canvi les nenes es decanten per animals més dòcils com el dofí o la tortuga.

En definitiva, el gos és indiscutiblement l'animal preferit per ambdós sexes, per tant té un clar avantatge sobre els altres animals. En relació a la resta, hi ha clars diferències entre els gustos dels nens i les nenes ja que entre els més predilectes d'ells apareixen el lleó i el peix i precisament, són animals que pràcticament no apareixen com a preferits entre les nenes. A l'inrevés també succeeix el mateix, elles prefereixen animals com el conill i el gat, animals que tampoc apareixen en la mostra masculina.

Finalment, per qüestions pràctiques que ajuden a la cerca d'informació, s'adjunta una taula amb la distribució dels animals ordenats alfabèticament.

Nº Animal	Freqüència	Percentatge	Sexe M.	Sexe F.
1 Cavall	2	3,51%	1	1
2 Cocodril	1	1,75%	1	-
3 Colom	1	1,75%	1	-
4 Conill	5	8,77%	-	5
5 Dofí	4	7,02%	1	3
6 Elefant	1	1,75%	1	-
7 Gat	5	8,77%	1	4
8 Girafa	1	1,75%	-	1
9 Goril·la	1	3,51%	1	-
10 Gos	15	26,32%	6	9
11 Hàmster	3	5,26%	1	2
12 Lleó	5	8,77%	4	1
13 Llop	1	1,75%	1	-
14 Marieta*	1	1,75%	-	1
15 Papallona	1	1,75%	-	1
16 Peix	3	5,26%	3	-
17 Porc	1	1,75%	1	-
18 Serp	1	1,75%	1	-
19 Tauró*	2	3,51%	2	-
20 Tigre	1	1,75%	1	-
21 Tortuga	2	1,75%	-	2
TOTAL	57	100%	27	30

Taula 6: Distribució de l'animal per ordre alfabètic.

4.3. Anàlisi formal de la part gràfica

A continuació es presenta la distribució dels trets expressius analitzats segons la proposta de Barbosa i Sales (2015).

1. ORIENTACIÓ – Posició					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Horitzontal	82,46%	96%	63%	87%	74%
b. Vertical	17,54%	4%	37%	13%	26%
2. EMPLAÇAMENT – Eix horitzontal					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Superior	24,56%	7%	40%	13%	32%
b. Tendència superior	28,07%	41%	17%	30%	26%
c. Centrat	19,30%	19%	20%	13%	24%
d. Tendència inferior	12,28%	22%	3%	18%	9%
e. Inferior	15,80%	11%	20%	26%	9%
3. EMPLAÇAMENT – Eix vertical					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Esquerra	24,56%	11%	37%	17%	29%
b. Tendència esquerra	15,79%	22%	10%	22%	12%
c. Centrat	31,58%	30%	33%	39%	26%
d. Tendència dreta	19,30%	30%	10%	17%	21%
e. Dreta	8,77%	7%	10%	4%	12%
4. EMPLAÇAMENT – Quadrants					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Superior esquerra	21,05%	11%	30%	26%	18%
b. Inferior esquerra	3,51%	4%	3%	4%	3%
c. Superior dreta	10,53%	15%	7%	-	18%
d. Inferior dreta	7,02%	4%	10%	9%	6%
e. Cap	57,89%	66%	50%	61%	55%
5. EMPLAÇAMENT – Vores del full					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Superior	-	-	-	-	-
b. Dreta	-	-	-	-	-
c. Inferior	1,75%	-	3%	-	3%
d. Esquerra	-	-	-	-	-
e. Cap	98,24%	100%	97%	100%	97%
6. MIDA					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. No cab al paper	-	-	-	-	-
b. Gran en constricció	-	-	-	-	-
c. Molt gran	1,75%	-	3%	-	3%
d. Gran (>2/3)	7,02%	4%	10%	13%	3%
e. Mitjà (1/2 a 2/3)	42,10%	44%	40%	31%	47%
f. Petit (1/4 a 1/2)	36,84%	44%	30%	52%	29%
g. Diminut (<1/4)	12,28%	7%	17%	4%	18%
7. PERSPECTIVA – Postura					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. De front	17,54%	7%	27%	22%	15%
b. De perfil cap a l'esquerra	33,33%	37%	30%	30%	32%
c. De perfil cap a la dreta	8,77%	7%	10%	9%	9%
d. Front i perfil esquerra	29,82%	26%	33%	30%	32%
e. Front i perfil dreta	5,26%	11%	-	9%	3%
f. D'esquenes	5,26%	4%	7%	-	9%

Taula 7: Anàlisi variables expressives del gràfic.

8. PERSPECTIVA – Respecte a l'observador					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Vista "ull d'ocell"	-	-	-	-	-
b. Vista "ull de cuc"	-	-	-	-	-
c. Vista normal	100%	100%	100%	100%	100%
9-10. TRANSPARÈNCIES					
Total transparències = 1	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Cap	-	-	-	-	-
b. Cos	-	-	-	-	-
c. Potes	100%	-	100%	100%	-
d. Cua	-	-	-	-	-
e. Línia de terra	-	-	-	-	-
f. Més d'una	-	-	-	-	-
11. SIMETRIA					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Simètric	86%	81%	90%	100%	76%
b. Asimètric	12,28%	19%	7%	-	21%
c. Excés de simetria	1,75%	-	3%	-	3%
12. MOVIMENT					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Rígid	19,30%	15%	23%	26%	15%
b. Sense moviment	61,40%	59%	64%	65%	59%
c. Moviment	19,30%	26%	13%	9%	26%
13. ACTITUD POSTURAL					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Dret	68,42%	67%	70%	66%	70%
b. Assegut	3,51%	-	7%	-	6%
c. Reclinat	-	-	-	-	-
d. Tombat	1,75%	-	3%	4%	-
e. Volant / Nedant	21,05%	26%	17%	26%	18%
f. Caminant / Corrent	5,26%	7%	3%	4%	6%
14. TRAÇ – Qualitat predominant					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Recte	23,26%	7%	3%	4%	6%
b. Corb	75,44%	67%	84%	65%	82%
c. Angulós	-	-	-	-	-
d. Dentat	-	-	-	-	-
e. Circular	5,26%	7%	3%	9%	3%
f. Tremolós	1,75%	4%	-	4%	-
g. Variable	12,28%	15%	10%	17%	9%
15. TRAÇ – Gruix					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Fi	17,54%	7%	27%	13%	20%
b. Gruixut	8,77%	19%	-	9%	9%
c. Variable	7,02%	4%	10%	9%	6%
d. Normal	66,67%	70%	63%	69%	65%

Taula 7: Anàlisi variables expressives del gràfic (continuació).

16. TRAÇ – Continuïtat					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Continu	61,40%	81%	43%	83%	47%
b. Continu mig	14,03%	7%	20%	4%	21%
c. Discontinu	12,28%	4%	20%	-	21%
d. Línies soltes	5,26%	-	10%	4%	6%
e. Traços porosos	1,75%	4%	-	4%	-
f. Esborrat / Confús	-	-	-	-	-
g. Esbossat / Fragmentat	-	-	-	-	-
h. Reforçat / repassat	5,26%	4%	7%	4%	6%
h. Variable	-	-	-	-	-
17. TRAÇ – Pressió					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Molt dèbil	3,51%	4%	3%	9%	-
b. Dèbil	15,80%	-	30%	-	26%
c. Normal	52,63%	67%	40%	65%	44%
d. Fort	21,05%	22%	20%	26%	18%
e. Molt fort	5,26%	7%	3%	-	9%
f. Variable	1,75%	-	3%	-	3%
18. TRAÇ – Homogeneïtat					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Si	82,46%	93%	73%	100%	71%
b. Certa homogeneïtat	17,54%	7%	27%	-	29%
c. Marcadament heterogeni	-	-	-	-	-
19. CONTORN					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Delimitat	80,70%	81%	80%	83%	79%
b. Límit amb apertura i/o confós	17,54%	19%	20%	17%	21%
c. Límit remarcat	-	-	-	-	-
20-21. OMBREJAT					
Total d'ombrejats = 7 (12%)	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Cap	1,75%	4%	-	-	3%
b. Cos	5,26%	4%	7%	4%	6%
c. Potes	1,75%	-	3%	4%	-
d. Cua	-	-	-	-	-
e. Tot el dibuix	1,75%	-	3%	4%	-
f. Predomini en el dibuix	-	-	-	-	-
g. Algun detall	1,75%	-	3%	-	3%
h. Variabilitat	-	-	-	-	-
22-23. REFORÇAT					
Total de reforçats = 27 (47%)	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Cap	10,53%	4%	17%	13%	9%
b. Cos	7,02%	4%	10%	-	12%
c. Potes	3,51%	-	7%	4%	3%
d. Cua	5,26%	11%	-	4%	6%
e. Tot el dibuix	-	-	-	-	-
f. Predomini en el dibuix	-	-	-	-	-
g. Algun detall	19,30%	18%	20%	13%	24%
h. Variabilitat	1,75%	-	3%	4%	-

Taula 7: Anàlisi variables expressives del gràfic (continuació).

24-25. ESBORRAT					
Total d'esborrats = 23 (40%)	TOTAL	M	F	7-8	9-10
a. Cap	15,79%	4%	27%	13%	18%
b. Cos	10,53%	11%	10%	9%	12%
c. Potes	3,51%	4%	3%	-	6%
d. Cua	1,75%	-	3%	4%	-
e. Tot el dibuix	8,77%	4%	13%	-	15%
f. Predomini en el dibuix	-	-	-	-	-
g. Algun detall	-	-	-	-	-
h. Variabilitat	-	-	-	-	-

Taula 7: Anàlisi variables expressives del gràfic (continuació).

Amb l'anàlisi dels diferents elements s'extreuen els següents **comentaris generals**:

1. Orientació. Hi ha una diferència significativa entre la posició horitzontal (82%), que predomina, i la posició vertical (18%).
2. Emplaçament. En un 30% de la mostra hi ha una tendència a situar el gràfic en l'espai superior i majoritàriament al centre (30%) o a l'esquerra (25%). L'espai inferior (entre un 12 i un 16%) és, doncs, menys elegit, així com també l'espai de la dreta (9%). Pel que fa a la vora, tan sols un dibuix de la mostra total ha situat el dibuix tocant en un dels extrems del full, en aquest cas, tocant a la línia horitzontal.
3. Mida. El 80% de la mostra utilitza una mida mitjana o petita per a dibuixar el gràfic. Els dibuixos que ocupen més de 2/3 del full o menys d'1/4 representen la minoria.
4. Perspectiva. Gairebé el 65% dels gràfics apareixen dibuixats de perfil i/o de front mirant cap a l'esquerra que predomina sobre l'orientació dels animals que miren cap a la dreta (15%). El dibuix de front quedaria en segona posició escollit per un 18% dels infants. Així doncs, el gràfic està dissenyat al mateix nivell que l'observador en tots els 57 casos registrats, contrastant amb les dues desviacions: "vista d'ocell" i "vista de cuc".
5. Transparències. Es constata que en els dibuixos estudiats tan sols apareix una transparència i es troba situada a les potes.
6. Simetria. Pràcticament tots els dibuixos són simètrics (86%). Tan sols un 12% presenten asimetria i hi ha un cas de simetria excessiva.
7. Moviment. Els dibuixos en un 60% estan realitzats sense moviments. Hi ha la mateixa quantitat d'animals amb moviment que rígids (20%).
8. Actitud postural. Es diferencien 3 actituds posturals (Barbosa & Sales, 2015). La primera es correspon amb animals terrestres, la segona amb els animals aquàtics i la tercera amb els animals aeris. Entre els primers, un 68% el dibuixen dret, tan sols un 4% estan caminant o corrent; i entre els segon i el tercer grup hi ha un 21% d'animals que estan volant o nedant.
9. Traç. La majoria d'animals estan realitzats amb un traç corb (75%), de gruix i pressió normal (70%), amb continuïtat (60%) i homogeneïtat (80%). En menor mesura apareix el traç recte (24%) o fi (18%).

10. Contorn. Predomina un contorn delimitat (80%), tot i que en alguns casos hi ha límits amb algunes obertures o confusos.
11. Ombrejat. Tan sols un 12% dels dibuixos presenten zones ombrejades sobre tot en el cos de l'animal.
12. Reforçat. Gairebé la meitat dels gràfics presenten alguna zona reforçada.
13. Esborrat. En el 40% dels casos apareixen rectificacions mitjançant l'esborrament d'alguna de les parts i majoritàriament és del cap.

Comentaris **segons el sexe**, tenint en compte que el 53% de la mostra són infants del sexe masculí i el 47% infants del sexe femení.

1. Orientació. Mentre que els nois presenten una clara tendència a la posició horitzontal (96%), les noies es decanten també per dibuixar el gràfic en vertical en gairebé un 40%.
2. Emplaçament. En referència a l'eix horitzontal, ambdós gèneres solen situar majoritàriament el dibuix en la part superior del full en gairebé un 50%. Quant a l'eix vertical, les nenes el dibuixen més a la banda esquerra (47%) mentre que els nens es decanten en igual mesura en dibuixar l'animal tant a la part dreta com a l'esquerra.
3. Mida. Ambdós gèneres s'inclinen més a dibuixar l'animal entre mitjà i petit (entorn al 75%). El dibuix diminut és més freqüent en el sexe femení (17%).
4. Perspectiva. En ambdós sexes s'observa una orientació de l'animal el qual estigui mirant cap a l'esquerra (60%). No obstant, elles també el dibuixen molt més de cara o de front (27% respecte un 7% dels nens), mentre que ells també es decanten, tot i que en menor mesura, per la banda dreta (18%).
5. Transparències. Absents en ambdós sexes.
6. Simetria. Gairebé la totalitat dels dibuixos són simètrics (al voltant d'un 85%) tant en nens com en nenes. En el sexe masculí s'observa el doble d'asimetria (19%) en els animals que en el sexe femení (7%).
7. Moviment. No hi ha diferències significatives, ambdós gèneres tendeixen al dibuix sense moviment.
8. Actitud postural. Gairebé no hi ha diferències, es destaca en un 70% la postura de l'animal dret.
9. Traç. Predomina el traç corb, siguin nens o nenes. Pel que fa al gruix del traç, en ambdós es presenta un traç normal tot i que el sexe masculí també té una tendència (20%) a fer-lo gruixut, en canvi en el sexe femení no es dona en cap cas. Pel contrari, en elles es dona una tendència pel traç fi (30%).
10. Contorn. En els dos gèneres el contorn es presenta ben delimitat en la majoria dels gràfics (80%). Tan sols un 20% el presenta amb obertures o confós.
11. Ombrejat. Les nenes realitzen el doble d'ombrejats (16%) que els nens (8%).
12. Reforçat. Els infants del sexe femení realitzen més reforçats (56%) que els infants del sexe masculí (37%). Ambdós tendeixen a reforçar algun detall i elles una mica més el cap.

13. Esborrat. El gènere femení realitza més del doble d'esborranys (56%) que el sexe masculí (23%). Elles esborren més el cap i ells el cos.

Comentaris **segons el grup d'edat** d'entre 7-8 anys i el de 9-10 anys. El primer representa el 40% i el segon el 60%.

1. Orientació. En totes les edats predomina l'orientació horitzontal.
2. Emplaçament. Per una banda en l'eix horitzontal, en el grup de 7-8 anys s'observa un repartiment més igual entre la zona superior i inferior, mentre que el grup de 9-10 anys comença a tenir una tendència cap a la zona superior (58%). D'altra banda, en l'eix vertical, els nens de 7 i 8 anys dibuixen en igual mesura l'animal centrat o a l'esquerra. En canvi, els nens de 9 i 10 anys, es decanten majoritàriament per la zona esquerra.
3. Mida. Els nens que tenen entre 7 i 8 anys fan la mida més petita (52%) que els de 9 i 10 anys (29%), ja que aquest segon grup tendeix més a la mida mitjana.
4. Perspectiva. No hi ha diferències significatives. En ambdós rangs d'edat hi ha una prevalença per l'orientació esquerra de l'animal. La posició d'esquenes (9%) tan sols es comença a donar entre els nens de 9 i 10 anys.
5. Transparències. No s'observen diferències significatives. És un rang d'edat en el que no en dibuixen.
6. Simetria. Mentre que en el primer grup hi ha un ple de simetria, el grup d'edat entre 9 i 10 anys també es troben gràfics asimètrics en un 21%.
7. Moviment. En ambdós grups hi ha una tendència a dibuixar els animals sense moviment, tot i que en el grup de 9 i 10 anys hi ha més gràfics amb moviment (26%) que en el grup de 7 i 8 anys (9%).
8. Actitud postural. Predomina l'animal en posició dret en totes les edats. En la resta de posicions no hi ha diferències significatives.
9. Traç. En ambdós predomina el traç normal. Pel que fa a la continuïtat, el grup de 7-8 realitza un traç majoritàriament continu (83%) el doble que el grup de 9-10 (47%), el qual tendeix també a fer línies més discontinues. Ambdós grups dibuixen el traç amb un gruixut normal. Tot i així, el grup petit tendeix també a dibuixar amb un traç fort (26%) mentre que el grup gran al traç contrari, el dèbil (26%).
10. Contorn. Predomina el contorn delimitat.
11. Ombrejat, reforçat i esborrat. En ambdós hi ha un 12% d'ombrejats. El grup de 9-10 anys realitza més reforçats (54%) i esborrats (51%).

4.4. Anàlisi narratiu de la part verbal-temàtica

L'anàlisi finalitza amb l'operativització de les històries seguint l'esquema de la temàtica i del desenllaç de Maganto i Maganto (1990).

TEMA					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
0. Sense història.	19,3%	15%	23%	26%	15%
1. Amb història – Sense relació – Carència.	3,51%	-	7%	4%	3%
2. Amb història – Sense relació – Suficient.	7%	15%	-	9%	6%
3. Amb història – Amb relació – Apropament – Cooperació.	9%	11%	7%	9%	9%
4. Amb història – Amb relació – Apropament – Dependència.	45,61%	37%	53%	39%	50%
5. Amb història – Amb relació – Apropament – Agressivitat mútua.	1,75%	4%	-	-	3%
6. Amb història – Amb relació – Apropament – Agressivitat unilateral.	12,28%	18%	7%	13%	12%
7. Amb història – Amb relació – Allunyament – Fugida.	-	-	-	-	-
8. Amb història – Amb relació – Allunyament – Replegament.	1,75%	-	3%	-	3%

Taula 8: Anàlisi del tema de la història.

DESENLLAÇ					
	TOTAL	M	F	7-8	9-10
0. Sense desenllaç.	22,81%	18%	27%	30%	18%
1. Si n'hi ha – Bo – Ell mateix – Real	3,51%	7%	-	4%	3%
2. Si – Bo – Ell mateix – Fantasiejat.	17,54%	18%	17%	9%	23%
3. Si – Bo – Altres – Real.	21,05%	15%	30%	17%	23%
4. Si – Bo – Altres – Fantasiejat.	21,05%	22%	20%	26%	18%
5. Si – Dolent – Ell mateix – Real – Comporta la mort.	5,26%	4%	7%	4%	6%
6. Si – Dolent – Ell mateix – Real – No comporta la mort.	1,75%	-	3%	-	3%
7. Si – Dolent – Ell mateix – Fantasiejat – Comporta la mort	-	-	-	-	-
8. Si – Dolent – Ell mateix – Fantasiejat – No comporta la mort	-	-	-	-	-
9. Si – Dolent – Altres – Real – Comporta la mort.	1,75%	4%	-	-	3%
10. Si – Dolent – Altres – Real – No comporta la mort.	1,75%	4%	-	-	3%
11. Si – Dolent – Altres – Fantasiejat – Comporta la mort.	-	-	-	-	-
12. Si – Dolent – Altres – Fantasiejat – No comporta la mort.	3,51%	7%	-	9%	-

Taula 9: Anàlisi del desenllaç de la història.

De l'anàlisi narratiu dels resultats s'extreuen els següents **comentaris generals**:

1. TEMA.

- En la 2a infància sembla que predominen en un 70% les històries amb relació entre els personatges. D'aquest percentatge, gairebé el 50% es tracta de narracions on hi ha present una relació que es caracteritza més per la dependència, en la que un personatge és més

fort, més segur o més savi que l'altre, que per la cooperació (9%) en la que els dos personatges es troben en igualtat de condicions.

- En segon lloc, però en menor mesura, es troben en un 14% les històries amb un component d'agressivitat, en les que la relació s'estableix en termes de desigualtats tant si es tracta d'un sol personatge el que ataca físicament o en són dos o més els quals s'agredeixen.

- Per últim, les històries menys freqüents en els nens pertanyents a la 2a infància, serien aquelles en les quals no hi ha relació o bé, si n'hi ha, es produeix un allunyament o distanciament entre els personatges.

2. DESENLLAÇ.

- Predominen els desenllaços que acaben bé pel protagonista (63%). El desenllaç narratiu en la 2a infància es caracteritzaria per ser un final el qual és bo degut a accions d'altres personatges, i apareix per una idea fantasiejada, és a dir, que el final no seria possible que es duqués a terme en la realitat.

- S'observa que en el 23% de les narratives analitzades no hi ha desenllaç. En la majoria dels casos és perquè no hi ha cap història però també hi ha casos en que la narrativa no acaba desenvolupant un final.

- Els finals que acaben malament, tant si comporten o no la mort, serien els menys realitzats per aquest període evolutiu (14%).

Comentaris de la història **segons el gènere:**

1. TEMA.

- En ambdós sexes predomina la relació de dependència. En el sexe femení aquesta tendència és més gran (53% davant del 37%).

- En les històries sense relació entre els personatges, en els nens no es dona perquè el protagonista es sent a si mateix com autosuficient. En canvi, en les nenes es produeix perquè el personatge sent que li falta algun aspecte que condiciona la carència d'una relació.

- Les relacions amb agressivitat es troben majoritàriament presents en el gènere masculí en un 22%. No obstant, en ambdós sexes predomina l'agressivitat de tipus unilateral.

2. DESENLLAÇ.

- Ambdós sexes mostren una tendència cap als finals feliços degut a accions d'altres personatges més que per actes del protagonista. D'altra banda, el final bo degut al personatge principal, predomina en les històries no reals.

- El desenllaç dolent és més predominant en el gènere masculí (19%) que en el gènere femení (10%). D'aquest 19% de finals dolents, no hi ha diferències significatives entre els que acaben comportant o no la mort del protagonista.

Comentaris de la història **segons l'edat:**

1. TEMA.

- No hi ha diferències significatives en les històries on apareix una temàtica en la que és present algun tipus de relació. En tot el rang d'edat que abasta des dels 7 fins als 10 anys, sembla predominar l'estil dependent en gairebé un 50%.
- Pel que fa a les històries amb un component d'agressivitat, no s'observen diferències significatives i aquest tipus de narracions són minoritàries en la 2a infància.
- Per últim, sembla que el grup de 7 i 8 anys realitza més descripcions de personatges (26%) que el grup de 9 i 10 anys (15%), el qual sembla haver-hi una inclinació major cap a la invenció d'històries.

2. DESENLLAÇ.

- Predominen els finals bons de tipus fantasiejat. En les històries dels nens de 9 i 10 anys ho són com a conseqüència d'accions realitzades del protagonista principal, en canvi, en les dels nens de 7 i 8 anys serien finals feliços degut a accions que duen a terme altres personatges.
- En la quantitat de finals dolents, els quals són minoritaris, no hi haurien diferències significatives entre ambdós grups.

A continuació es troben alguns **exemples de la part narrativa:**

"Hi havia una vegada un peix que vivia en una peixera però estava sol. Aleshores els seus cuidadors anaven a la botiga de peixos i animals. Però no quedaven els mateixos peixos, així que van tenir una altra idea i soltar-lo a la platja per a tenir milions de peixos al seu voltant."

Nen de 8 anys.

"Hi havia una vegada al fons del mar un dofí que tenia una cria. Mesos després la cria va continuar creixent però un dia la seva família es va donar compte que era blanc aleshores pensaven que no era del sopar familiar ni de la família. Al dia següent va anar a que li donessin una poció per a ser de color blau com els altres. Quan es va prendre la poció i ho va intentar mil vegades no li va funcionar, després va veure que allí no tenia amics així que el van portar al zoo. El van ficar amb els altres animals albins i allí sí que va fer molt bons amics."

Nena de 8 anys.

"Un dia un lleó va atrapar un elefant i com que va tenir tanta valentia el van anomenar cap".

Nen de 10 anys.

"Hi havia una vegada un conill que es deia Lolo i no li agradava el seu nom va anar a la comissaria a canviar-se el nom, va arribar i li van preguntar quin era el seu nom i el motiu perquè se'l volia canviar i era perquè tots es ficaven amb ell i l'insultaven. Però hi havia un problema, per a canviar el nom havia de matar a la seva mare i va dir que no perquè l'estimava molt i al veure que no la matava van veure que tenia acte de valentia i li van canviar per Bigotis i va viure feliç per sempre. Fi."

Nena de 10 anys.

5. DISCUSSIÓ DELS RESULTATS

En l'anterior apartat s'ha dut a terme l'estudi descriptiu dels resultats obtinguts per la mostra. Aquests aporten una valuosa informació ja que es centren en un grup de població concret, però que a la vegada pot quedar delimitada per les característiques intrínseques de la pròpia.

Així doncs, tenint en compte que els estudis sobre el Test del Dibuix Lliure de l'Animal són minoritaris i encara més aquells que es dediquen a estudiar aquest gràfic en la població infantil, l'objectiu del següent apartat és, en tant que sigui possible, realitzar una contrastació amb la intenció de veure fins a quin punt coincideixen o no amb altres investigacions. D'altra banda, s'introdueix el perfil general de la 2a infància dels tres apartats analitzats: freqüència, part gràfica i part verbal-temàtica i s'exposaran els resultats presentant les diferències segons sexe i edat.

a) FREQÜÈNCIA

En general, els animals més freqüents obtinguts per la majoria de les investigacions són, per ordre, el gos, el cavall i el gat. En la mostra obtinguda de la 2a infància, si que predomina el gos i el gat però el cavall queda relegat a la 5a posició.

Si es compara amb la mostra de Barbosa i Sales (2014), coincideixen tots els animals que ells mateixos van trobar que presentaven una freqüència més alta, com el gos (26,3%), seguit del gat i el lleó (8,8%) i el dofí (7%) però altra vegada es troba a faltar el cavall, que tan sols ocupa el 3,51% mentre que en la seva mostra apareix un 16,7%.

Pel que fa la freqüència segons el sexe, en la categorització entre animals domèstics i animals salvatges, els resultats coincideixen amb el mateix estudi de Barbosa i Sales amb la conclusió que els animals salvatges predominen en la població masculina mentre que els animals domèstics són els preferits entre la població femenina.

En la mostra de Levy i Levy (1969) es troba una clara diferència entre sexes, el gènere masculí prefereix el gos i el cavall mentre que el gènere femení el gos i el gat. En el nostre cas, es compleix el referit al sexe femení. Tot i així, ambdós estudis anteriors estan realitzats amb mostres que comprenen un gruix important d'adults i adolescents, el que podria explicar la preferència pel cavall, un animal poc valorat per la present mostra d'infants.

Altres estudis amb mostres només de nens com, per exemple, la mostra obtinguda pel Servei de Psicopatologia de la Infància de l'Hospital de Nens de Barcelona de 200 subjectes entre 4 i 15 anys⁴ i d'altres, segueixen destacant el gos, el cavall i el gat com animals preferits.

⁴ Alcalde, I., Badiella, C., Coral, R., Espelzel, M., Lapitz, L., López, J., Marsà, F., Masó, R., Riera, M., Tubau, M. & Campo, V. (1979). "Comunicación preliminar sobre la relación entre el Dibujo del Animal y del Árbol en niños" presentado en el VII Simposio anual de SERYMP de Barcelona.

Pel que fa a la resta d'animals, aquells els quals apareixen pocs en la mostra essent dibuixats tan sols per un/a nen/a –com la papallona, la serp o el porc– també són poc representatius en les mostres d'altres estudis independentment de les variables sexe o edat.

En definitiva, el que el cavall aparegui relativament poc i que els infants prefereixin a altres animals abans que aquest, suggereix la possible hipòtesi que és un animal que encara no adquireix rellevància suficient en el període d'edat comprès entre els 7 i els 10 anys. Aquest fet fa pensar en l'anàlisi de la simbologia d'aquest animal i, a la vegada, en quin període evolutiu i maduratiu mental es troben els nens compresos entre aquestes edats.

b) PART GRÀFICA

El **perfil gràfic general** que s'extreu dels resultats és el següent: l'orientació del full és horitzontal i predomina el dibuix tant de perfil com de front però mirant cap a l'esquerra. És freqüent la mida mitjana i petita i es troba al mateix nivell que l'observador. El traç és corb, de gruix normal, continu i homogeni i el contorn delimitat. Solen ser dissenys en els quals no apareixen ombrejats però poden aparèixer reforçats o esborrats.

Aquest seguit de trets expressius coincideixen amb els obtinguts en el perfil de la 2a infància obtingut per Barbosa i Sales (2015). L'únic tret que és diferent és la simetria, en la present mostra la majoria dels dibuixos són simètrics (86%) mentre que en la seva es destaca l'asimetria.

A continuació, degut a les diferències observades entre nens i nenes pot resultar interessant presentar el **perfil gràfic segons el sexe**:

	Perfil gràfic femení	Perfil gràfic masculí
Orientació	Horitzontal amb tendència vertical	Horitzontal
Emplaçament	Esquerre superior	Esquerre / dreta superior
Mida	Mitjà o petit	Mitjà o petit
Perspectiva	Mira cap a l'esquerra	Mira cap a la dreta
Simetria	Present	Present
Actitud postural	Animal dret	Animal dret
Traç	Corb, continu, de gruix normal amb tendència cap a fi.	Corb, continu, de gruix normal amb tendència cap a gruixut.
Contorn	Delimitat	Delimitat
Transparències	Absents	Absents
Reforçats	Possibles	Majoritàriament absents
Esborrans	Possibles	Majoritàriament absents

*Taula 10: Perfil gràfic segons el sexe.
Font: elaboració pròpia.*

En total, gairebé la meitat de trets expressius que s'ha observat que es presenten de manera diferent en els animals dibuixats per les nenes i els dibuixats pels nens. Hi ha estudis com

el de Lange-Küttner & Ebersbach (2013) que analitzant el dibuix, constaten que ells i elles tenen estils i estratègies diferents a l'hora de realitzar les seves creacions. No obstant, no es podria afirmar que les diferències trobades són degudes al propi gènere o a altres aspectes, ja que amb les dades recollides no es coneix suficient la mostra i les característiques de l'anàlisi no abasten la causalitat. Així mateix, tan sols es podria tenir en compte aquesta mesura en tant que es tracta d'una observació descriptiva per a tenir en ment en futurs estudis.

Pel que fa a l'anàlisi de la part gràfica segons l'edat, no s'han trobat diferències significatives en la majoria de trets expressius entre els/les nens/es de 7 i 8 anys i els/les de 9 i 10 anys. De tal manera que un dels supòsits hipotètics que es podria contemplar seria que en aquest estudi, on el rang d'edat no és suficientment extens, aquesta variable podria no ser un factor que influiria en la realització del gràfic a nivell d'anàlisi normatiu-expressiu.

c) PART NARRATIVA / VERBAL-TEMÀTICA

La contrastació dels presents resultats obtinguts sobre la història es fa difícil de realitzar ja que encara ens trobem en un moment en el que es comença a donar cada vegada més importància a la part narrativa a nivell d'investigació per tal de fer quantificables i, per tant, mesurables el significat de les paraules narrades. Així doncs, degut a que encara no hi ha estudis que hagin analitzat les narracions en aquest sentit, es realitza una descripció del **perfil narratiu** de la 2a infància que s'ha obtingut en aquesta mostra.

En general, els infants d'ambdós sexes descriuen històries on la temàtica predominant es situa al voltant d'una relació de dependència –on un personatge és superior en algun aspecte a l'altre– més que per la cooperació. El tipus de desenllaç que predomina és un final bo i favorable, més fantasiejat que real. No obstant, en el gènere masculí també s'observa una tendència a narrar històries on apareixen relacions d'agressivitat i, com a conseqüència, són més freqüents els finals dolents pel protagonista.

A nivell d'edat, predomina en tot el rang d'edat de la 2a infància la relació dependent. No obstant, una de les diferències que s'aprecien sembla ser que el grup més petit, també sol escriure narracions on es realitza simplement una descripció del personatge, mentre que el grup més gran deixa aquesta tendència més enrere i realitza més històries, tot i així, sense abandonar la temàtica dependent.

5.1. Limitacions

Com en la gran majoria d'investigacions, hi ha biaixos que cal tenir en compte en la interpretació dels resultats per tal que aquesta es realitzi de manera acurada i vàlida. Per aquest motiu, a continuació es presenten les possibles limitacions que presenta aquest estudi.

- 1) La principal és la grandària de la mostra, la qual consta de 57 dibuixos referents a la 2a etapa infantil. Tal limitació té a veure amb que els resultats siguin representatius de la població general i, per tant, poder ser tinguts en compte per la resta d'infants de la mateixa edat. Tot i que una mostra de 57 dibuixos no significa que no puguin ser extrapolables a la majoria d'infants, si que és una dada que cal tenir en ment i que indica la possibilitat que altres estudis amb una mostra de la 2a infància obtinguin uns resultats que variïn en distribució i tipologia d'animals.
- 2) Degut a que el dibuix s'utilitza en contextos educatius i escolars, a l'hora de realitzar el test els diversos infants podrien haver percebut aquesta prova com un treball més, on la pressió per dur a terme una feina on després podrà ser avaluat pot estar influent.
- 3) El context d'administració d'aquesta mostra es contempla dins d'un entorn lúdic i, per tant, també hi ha la possibilitat contrària al punt anterior. És a dir, que no hi dediquessin un esforç. Tot i així, aquesta informació també podria ésser interpretable en tant a l'actitud que pren davant el que representa el test.
- 4) Recordar que, tot i que sigui un dels mitjans de comunicació preferits i més abundant, no a tots els nens els hi agrada dibuixar. Barker i Weller, citant a Richards (2003), expliquen que aquesta creença preval més a mesura que el nen es va fent gran i reflecteix l'expectativa que el dibuix ha de ser realista i representatiu.

5.2. Perspectiva de futur

Per últim, m'agradaria afegir que segons el que s'ha pogut comprovar realitzant tant la recerca bibliogràfica com l'estudi del mateix, futurs estudis podrien tenir en compte les següents qüestions per tal d'estendre les troballes del present estudi i poder abastar més la comprensió en la realització del Test del Dibuix Lliure de l'Animal en la infància.

- 1) La introducció i l'estudi d'altres variables biogràfiques i sociològiques com per exemple: el nombre de germans, el lloc que ocupa entre aquests, la situació matrimonial dels pares o la situació o condició familiar, etc.
- 2) Tenir en compte la cultura, com una qüestió de rellevant importància per l'estudi ja que el fet de parlar d'animals obliga a qüestionar-nos quins animals són els més comuns en la nostra societat i quins ho són en altres poblacions. Aquesta pregunta ens portaria a esbrinar què representen aquests animals per a nosaltres i què representen els mateixos per a persones d'ètnies i raça diferents.
- 3) Afegir més qüestions relatives al mateix animal. A més de preguntar per què és l'animal que agrada més, altres estudis realitzats per Campo i Vilar (1977) també varen decidir que les preguntes següents: si l'animal és jove o vell o què està fent en aquests moments, ampliaven la projecció.
- 4) Introduir l'estudi en el nivell d'anàlisi formal dels trets de contingut dels animals. Una altra possibilitat seria realitzar l'anàlisi del tercer nivell, estudiar la simbologia dels animals i la

relació que hi pot haver amb que uns siguin més predilectes que altres segons l'edat i el gènere.

- 5) La versió cromàtica del Test del Dibuix Lliure de l'Animal, ja que els colors són una font d'informació molt rica.
- 6) Estudiar el Test del Dibuix Lliure de l'Animal en grups de població concrets d'edat com la 3a edat, característiques de personalitat (borderline, narcisisme, histèria) i trets psicopatològics o quadres nosogràfics (paranoide, psicòpata, abusos sexuals).
- 7) Dur a terme un estudi de tipus longitudinal, per observar si l'animal preferit de qualsevol persona als 6 anys, ho continua sent a les següents etapes evolutives. Es podria observar si aquest ha canviat o no, i si no ha canviat quines diferències de tipus expressiu i/o de contingut són diferents. Finalment, poder buscar-hi una explicació per tal de donar-li el sentit corresponent.

6. CONCLUSIONS

En els últims anys, sembla que comença a haver-hi un fort èmfasi en incloure, necessàriament, la població infantil en investigacions. La recerca, com a tal, és un procés creatiu i generar mostra amb nens demana als investigadors haver de ser creatius (Einarstottier, Docket i Perry, 2009).

Estudis recents sobre les aplicacions clíniques han demostrat que les tècniques projectives continuen sent vàlides pels psicòlegs d'arreu del món (Piotrowski, 2015). Hammer feia referència a la cita: *“Diga'm el que escrius i et diré qui ets”*, per a exemplificar que avui en dia hom assegura poder conèixer a algú per la projecció que realitza en les seves narracions. Així doncs, aquesta mateixa hipòtesi projectiva també seria vàlida per a pintors, compositors, arquitectes, dibuixants i per a qualsevol que produeixi alguna cosa amb la seva imaginació (Hammer, 1969).

Dins de la bateria projectiva, els tests gràfics revelen aspectes estructurals de base perquè ofereixen menys possibilitat de control intel·lectual o emmascarament. (Barbosa, 2014 – citat de Grassano de Piccolo, 1977). Per tant, les poques diferències obtingudes en els resultats del Test del Dibuix Lliure de l'Animal podria fer suposar que és una tècnica projectiva gràfica que està poc condicionada pels factors de gènere i/o d'edat i que, en conseqüència, els resultats estan més influïts per aspectes i trets de la personalitat.

Així doncs, tal i com es pretenia, la realització del present treball ha permès conèixer diferents aspectes relatius al Test del Dibuix Lliure de l'Animal. En primer lloc, a nivell normatiu esbrinar quins són els tipus d'animals més i menys freqüents en la 2a infància. En segon lloc, a nivell formal estudiar els trets expressius dels dibuixos per tal de veure com és el tipus de gràfic més dibuixat. En tercer lloc, tot i que encara sigui la part menys estudiada, analitzar quina és la temàtica i el desenllaç més narrat en les històries dels infants.

La present informació recollida respecte al mateix test i a la franja d'edat seleccionada, afegeix informació als encara pocs estudis realitzats sobre aquesta tècnica projectiva, encara avui en dia, no suficientment valorada. D'altra banda, la intenció d'estudiar les narracions dels infants i poder introduir i presentar, necessàriament, un perfil sobre la part verbal-temàtica, és la de poder atorgar el valor indiscutible que presenten les paraules que ajuden a completar l'anàlisi del mateix test.

Per últim, espero que la obtenció d'informació del Test del Dibuix Lliure de l'Animal serveixi, per una banda, a nivell formatiu per estimular la curiositat per les tècniques projectives i d'altra banda, que sigui un al·licient més per a valorar la seva aplicació en avaluacions i valoracions clíniques pels professionals de salut mental i, en definitiva, estimular la utilització d'aquest i d'altres tests projectius gràfics en la clínica tant infantil i juvenil com d'adults.

7. BIBLIOGRAFIA

- Barbosa, P. (2014). *Psicopatología y tests gráficos*. Barcelona: Editorial Herder.
- Barbosa, P. & Sales, A. (2014). Test del Dibujo de un Animal. Evaluación normativa: distribución de frecuencias. *Revista de la Sociedad Española de Rorschach y Métodos Proyectivos*, 27, 48-62.
- Barbosa, P. & Sales, A. (2015). Test del Dibujo de un Animal. Evaluación formal: distribución de variables expresivas. *Revista de la Sociedad Española de Rorschach y Métodos Proyectivos*, 28, 57-71.
- Barker, J. & Weller, S. (2003). "Is it fun?" Developing children centred research methods. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23(1/2), 33-58.
- Blinder, C., Knoble, J. & Siquier, M. L. (2014). *Clínica psicoanalítica con niños*. Editorial Síntesis.
- Campo, V. & Vilar, N. (1977). Utilidad clínica del test del animal. *British Journal of Projective Psychology & Personality Study*, 22(1), 1-7.
- Domènech, E. (1979). La expression gráfica en las psicosis infantiles. *Quaderns de psicologia*, 1(7), 27-45.
- Einarsdottir, J., Docket, S. & Perry, B. (2009). Making meaning: children's perspectives expressed through drawings. *Early Child Development and Care*, 179(2), 217-232.
- Hammer, E. F. (1969). *Test proyectivos gráficos*. Buenos Aires: Paidós.
- Lange-Küttner, C. & Ebersbach, M. (2013). Girls in detail, boys in shape: Gender differences when drawing cubes in depth. *British Journal of Psychology*, 104(3), 413-437.
- Leibowitz, M. (1999). *Interpreting projective drawings: a self psychological approach*. United States of America.
- Levy, R. & Levy, S. (1969). El test del dibujo libre del animal. En Hammer, E. F. (1969) *Test proyectivos gráficos*. Buenos Aires: Paidós.
- Liberal, C. (1993). "Algunas consideracions sobre el dibujo del test del animal". *Informaciones Psiquiátricas*, 133, 345-352.

Maganto, C. & Maganto, J. M. (1989). Análisis de casos a través de un estudio normativo con el test del dibujo del animal. *Revista de la Sociedad Española del Rorschach y Métodos Proyectivos*, 2, 43-50.

Maganto, C. & Maganto, J. M. (1990). *T.D.A. Test del dibujo de un animal*. Madrid: Seco Olea.

Piotrowski, C. (2015). Clinical instruction on projective techniques in the USA: A review of academic training settings 1995–2014. *Journal of Projective Psychology and Mental Health*, 22(2), 83-92.

Schwartz, A. A. & Rosenberg, I. H. (1955). Observations on the significance of animal drawings. *American Journal of Orthopsychiatry*, 25(4), 729-746.

8. ANNEX

8.1. Índex de gràfiques

Gràfic 1: Sexe.....	10
Gràfic 2: Edat.....	10
Gràfic 3: Sexe-Edat.....	11

8.2. Índex de taules

Taula 1: Sexe.....	10
Taula 2: Edat.	10
Taula 3: Distribució general de l'animal.	12
Taula 4: Distribució de l'animal segons el sexe masculí.....	13
Taula 5: Distribució de l'animal segons el sexe femení.....	14
Taula 6: Distribució de l'animal per ordre alfabètic.....	15
Taula 7: Anàlisi variables expressives del gràfic.	16-19
Taula 8: Anàlisi del tema de la història.....	22
Taula 9: Anàlisi del desenllaç de la història.....	22
Taula 10: Perfil gràfic segons el sexe.....	26
Taula 11: Taula comparativa de freqüències.....	33

8.3. Taula comparativa de freqüències

Animal	Aquesta mostra	Levy i Levy (1969)	Hospital de nens (1979)	Liberal (1993)	Barbosa i Sales (2014)
Gos	26,3%	30,3%	12,5%	54,5%	32,4%
Cavall	3,5%	14,6%	12%	27,3%	16,7%
Gat	8,8%	26,1%	11%	18,2%	8,3%

*Taula 11: Taula comparativa de freqüències.
Font: elaboració pròpia.*